

مطالعه و تحلیل نقش نیروی دریایی راهبردی ارتش جمهوری اسلامی ایران در دوران دفاع مقدس امیرنظام براتی^۱، علیرضا عالی پور^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۲۸

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۲۱

چکیده:

در طول هشت سال دفاع مقدس، نیروی دریایی راهبردی ارتش جمهوری اسلامی ایران (نداجا) نقشی حیاتی و راهبردی در تأمین امنیت دریایی، حفاظت از خطوط مواصلاتی اقتصادی کشور، مقابله با نیروی دریایی دشمن و تثبیت اقتدار ملی ایفا کرد. این پژوهش با رویکرد توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع میدانی و اسنادی، به بررسی عملکرد نداجا در جنگ تحمیلی عراق علیه ایران پرداخته و تلاش دارد ابعاد مختلف اقدامات تاکتیکی، لجستیکی، اطلاعاتی و روانی آن را تحلیل نماید. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که نداجا با اجرای عملیاتی نظیر مروارید، اسکورت نفتکش‌ها، و دفاع از جزایر حساس خلیج فارس، توانست ضربات سنگینی به نیروی دریایی دشمن وارد کرده و مسیر صادرات انرژی کشور را ایمن نگه دارد. همچنین، بهره‌گیری از نیروهای انسانی متعهد، هماهنگی میان نیروها و ابتکار عمل در دریا، از مهم‌ترین عوامل موفقیت این نیرو بود. این مطالعه ضمن ارزیابی نقاط قوت و ضعف نداجا، نشان می‌دهد که عملکرد این نیرو در دوران دفاع مقدس، بستر مناسبی برای تدوین دکترین دریایی جمهوری اسلامی ایران فراهم کرده و الگوی موفق برای دفاع از منافع ملی در حوزه دریا به‌شمار می‌آید.

واژگان اصلی: نیروی دریایی راهبردی، دفاع مقدس، عملیات مروارید، امنیت دریایی، جنگ تحمیلی عراق علیه ایران.

۱. استادیار حقوق دانشگاه علوم دریایی امام خمینی (ره)، مازندران، ایران (نویسنده مسئول)

nezambarati@gmail.com

۲. دانشیار مدیریت آموزشی دریایی، دانشگاه علوم دریایی امام خمینی (ره)، مازندران، ایران

مقدمه

جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، که از سال ۱۳۵۹ آغاز و تا سال ۱۳۶۷ ادامه یافت، صحنه‌ای از مقاومت ملی و دفاع جانانه نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران بود. در میان نیروهای چهارگانه ارتش، نیروی دریایی راهبردی (نداجا) نقشی فراتر از تصور ایفا کرد؛ نه تنها در دفاع از مرزهای آبی کشور، بلکه در تأمین امنیت انرژی، محافظت از خطوط مواصلاتی حیاتی و حفظ ثبات منطقه‌ای نیز نقش‌آفرینی چشمگیری داشت (Afshar, 2019؛ رضایی، ۲۰۲۰).

با توجه به ویژگیهای ژئوپلیتیکی خلیج فارس و تنگه هرمز به‌عنوان یکی از استراتژیکترین آبراهه‌های جهان، از همان روزهای آغازین جنگ، زیرساختهای نفتی، سکوهای صادراتی، بنادر بازرگانی و نفتکشهای ایرانی هدف حملات عراق قرار گرفتند (Hashemi, 2020). در چنین شرایطی، نیروی دریایی ارتش، با امکانات محدود اما با روحیه‌ای مثالزدنی، مأموریت‌های متعددی را بر عهده گرفت؛ از جمله دفاع از سواحل جنوبی، اسکورت کاروانهای دریایی، پاکسازی مینهای دریایی، و مقابله با نیروی دریایی بعثی (Karami, 2022).

عملیاتی همچون مروارید، اشکان، بوشهر و اسکورت نفتکشها در آبهای آزاد، فقط دستاوردهای نظامی نبودند؛ بلکه نمادهایی از تسلط اطلاعاتی، قدرت مانور و تصمیمگیری هوشمندانه در دریایی پرتنش به‌شمار می‌رفتند (صادقی‌پور، ۲۰۲۱؛ سلیمانی، ۲۰۱۷). افزون بر آن، حضور نداجا در آبهای آزاد و بین‌المللی، مشروعیت عملکرد آن را در چارچوب ماده ۵۱ منشور سازمان ملل (حق دفاع مشروع) تثبیت میکند (UN Charter, 1945). این عملکرد از منظر حقوق بین‌الملل، یکی از نمونه‌های موفق بهره‌گیری از ظرفیت حقوقی در کنار اقدامات دفاعی به‌منظور دفاع از حاکمیت ملی است (Zarei & Mohammadi, 2023).

در فضای امروز که محیط دریایی منطقه همچنان دستخوش تهدیدات نوین، رقابت‌های نظامی و چالش‌های امنیت انرژی است، بازخوانی نقش نیروی دریایی ارتش در دوران دفاع مقدس، نه تنها برای تکریم حماسه‌های آن دوران، بلکه برای بهره‌برداری از الگوهای دفاعی و سیاست‌گذاریهای آینده ضرورت دارد (رستمی، ۲۰۱۸).

در ادبیات پژوهشی موجود، هرچند به جنگ تحمیلی از منظر کلی پرداخته شده، اما جای خالی یک تحلیل جامع و چندبعدی از نقش نداجا، به‌ویژه در بستر حقوقی، راهبردی و ژئوپلیتیکی، همچنان احساس میشود. پژوهش حاضر با هدف جبران این خلأ، در پی آن است که

نقش نیروی دریایی ارتش جمهوری اسلامی ایران را با رویکردی تحلیلی، مستند و منطبق بر اصول حقوق بین الملل بررسی کند.

ساختار و توانمندی‌های نیروی دریایی ارتش در آغاز دفاع مقدس

در آغاز جنگ تحمیلی، نیروی دریایی ارتش جمهوری اسلامی ایران علیرغم مشکلات ساختاری ناشی از تحولات انقلاب اسلامی، توانست با سازماندهی مجدد نیروها و بازسازی تجهیزات، حضوری مقتدرانه در صحنه دریاها داشته باشد. این نیرو دارای ناوگانهای شمال و جنوب بود که مهمترین تجهیزات آن شامل ناوشکنهای کلاس الوند، ناوهای موشک‌انداز، زیرسطحی‌ها و واحدهای پشتیبانی میشد (صفری، ۱۳۹۵).

پس از وقوع انقلاب اسلامی، بسیاری از نیروهای متخصص از ارتش جدا شدند و برخی تجهیزات دریایی به دلیل تحریم‌ها با مشکل تعمیر و نگهداری مواجه شدند (فرخی، ۱۳۹۸). با این وجود، اتکا به نیروهای جوان، آموزش‌دیده و انقلابی سبب شد نیروی دریایی با تکیه بر ظرفیت‌های داخلی به حیات خود ادامه دهد.

در سطح ساختاری، نیروی دریایی ارتش با ایجاد سه پایگاه مهم در بندرعباس، بوشهر و چابهار، توانست از خطوط مواصلاتی دریایی کشور محافظت نماید. همچنین، همکاری با دیگر نیروهای نظامی از جمله سپاه پاسداران و هوانیروز، موجب تقویت هم‌افزایی عملیاتی در مواجهه با دشمن بعثی شد (عباسی، ۱۴۰۰).

از نظر تسلیحاتی، علیرغم محدودیتهای این نیرو با استفاده از تاکتیکهای دفاع متحرک، مینریزی دریایی، عملیات ضد زیردریایی و بهره‌گیری از جنگ افزارهای سطحی، توانست توازن قدرت در خلیج فارس را به نفع جمهوری اسلامی ایران حفظ نماید (کاظمی، ۱۳۹۱). نیروی دریایی ارتش نه تنها از بنادر حیاتی کشور محافظت کرد، بلکه در برخی مواقع با پشتیبانی از نیروهای زمینی در جبهه‌های جنوب، نقش مکملی ایفا نمود.

در مجموع، توانمندیهای نیروی دریایی ارتش در ابتدای جنگ تحمیلی نشان‌دهنده انعطاف‌پذیری ساختار نظامی ایران در برابر تهدیدات دریایی بود؛ انعطافی که بعدها به توسعه دگرین دریایی و بازتعریف نقش راهبردی این نیرو در نظام دفاعی جمهوری اسلامی ایران منجر شد (قاسمی، ۱۳۹۹).

عملیات‌های شاخص نیروی دریایی ارتش در دوران دفاع مقدس

در دوران دفاع مقدس، نیروی دریایی ارتش جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان یکی از ارکان حیاتی دفاع ملی، نقش تعیین‌کننده‌ای در تأمین امنیت دریایی، خطوط مواصلاتی، و ضربه به توان دریایی دشمن ایفا کرد.

عملیات مروارید به عنوان نقطه عطفی در تاریخ جنگ دریایی ایران شناخته می‌شود. این عملیات در آذرماه ۱۳۵۹ با هدف نابودی توانمندی دریایی عراق در شمال خلیج فارس و به ویژه پایانه های نفتی البکر و الامیه طراحی شد. در این عملیات، نیروی دریایی ارتش با مشارکت نیروی هوایی، موفق شد دو سکو را منهدم و ناوگان سطحی دشمن را عملاً فلج کند (صفری، ۱۳۹۵).

از جمله نتایج عملیات مروارید، قطع صادرات نفت عراق از طریق دریا و کاهش چشمگیر قدرت مانور بعثت در منطقه بود. این عملیات همچنین باعث تثبیت سیادت دریایی ایران در خلیج فارس و ارتقای روحیه رزمندگان شد (قاسمی، ۱۳۹۹). موفقیت این عملیات نتیجه طراحی دقیق، اطلاعات پیشدستانه و هماهنگی چندنیرویی بود که به‌عنوان یک الگو در سایر عملیات‌ها نیز تکرار شد.

در کنار عملیات مروارید، عملیات اشکان در سال ۱۳۶۲ نیز قابل‌توجه است. در این عملیات، نیروی دریایی ارتش با استفاده از قایق‌های تندرو و ناوهای رزمی، مواضع دشمن در نزدیکی بندر ام‌القصر را مورد هدف قرار داد و ضمن انهدام چند شناور دشمن، خطوط لجستیکی آن را مختل نمود (فرخی، ۱۳۹۸).

یکی از ویژگی‌های برجسته نیروی دریایی ارتش، استفاده از تاکتیک‌های منعطف بود. به دلیل نابرابری تسلیحاتی و محدودیت‌های ناشی از تحریم، این نیرو توانست با بهره‌گیری از اصل غافلگیری، عملیات‌های محدود و مؤثر انجام دهد. جنگ‌های مین‌ریزی، عملیات پشتیبانی از سکوها، نفتی ایران و نیز مقابله با تجاوزات دریایی دشمن از جمله اقدامات پیوسته در این زمینه بود (عباسی، ۱۴۰۰).

همچنین در طول سال‌های دفاع مقدس، نیروی دریایی ارتش مأموریت‌های امنیت دریانوردی تجاری، اسکورت کشتی‌ها، و مقابله با حملات هوایی و دریایی دشمن را برعهده داشت. ایجاد خطوط دریایی امن برای صادرات نفت و واردات کالاهای اساسی، نقشی حیاتی در حفظ مقاومت اقتصادی کشور ایفا کرد (کاظمی، ۱۳۹۱).

در مجموع، عملیات‌های موفق نیروی دریایی ارتش در جنگ تحمیلی نشانگر بلوغ راهبردی،

شجاعت فرماندهان، و تعامل هوشمندانه با سایر نیروهای نظامی بود؛ امری که موجب تحکیم جایگاه این نیرو در ساختار دفاعی کشور شد.

چالشها، ابتکارات و نقش نیروی دریایی ارتش در تثبیت امنیت دریایی در دوران دفاع مقدس
در طول هشت سال دفاع مقدس، نیروی دریایی ارتش جمهوری اسلامی ایران با چالشهای متعدد داخلی و خارجی مواجه بود. محدودیتهای ناشی از تحریم تسلیحاتی، کمبود تجهیزات پیشرفته، و عدم توازن قدرت نظامی نسبت به دشمن، از جمله مهمترین این چالشها به شمار میرفتند. با این حال، این نیرو توانست با ابتکارات بومی و اتکا به نیروی انسانی کارآمد، نقش برجستهای در تأمین امنیت دریایی کشور ایفا کند (باقری، ۱۳۹۶).

یکی از چالشهای مهم، ضعف لجستیکی و نبود سیستمهای پشتیبانی مناسب بود. با توجه به تحریمها و قطع دسترسی به قطعات یدکی، نیروی دریایی مجبور بود از توان متخصصان داخلی برای نگهداری و بازسازی ناوگان خود بهره گیرد. راهاندازی کارگاههای تعمیرات در بنادر جنوبی کشور و استفاده از تجهیزات بومیشده از جمله راهکارهای موفق در این زمینه بود (نجفی، ۱۳۹۷). همچنین، نیروی دریایی با ابتکار در آموزش نیروها، توانست مهارتهای رزمی و دفاعی نیروهای خود را به سطح بالایی برساند. ایجاد آموزشگاههای تخصصی در حوزه جنگهای دریایی، آموزش نبردهای نامتقارن، و تربیت تکاوران دریایی از جمله اقدامات مؤثر در ارتقاء آمادگی رزمی بودند (رئیس، ۱۳۹۹).

از جمله نوآوریهای این نیرو، بهره‌گیری از تاکتیکهای جنگ مین، عملیات ایذایی، و بهره‌برداری از جغرافیای دریایی خاص خلیج فارس بود. استفاده از جزایر به‌عنوان پایگاههای پشتیبانی و دیده‌بانی، امکان اجرای عملیات چریکی و غافلگیرکننده را فراهم آورد. به طور مثال، جزایر ابوموسی، تنها، خارک و سیری نقش راهبردی در پوشش عملیات دریایی ایفا کردند (رضایی، ۱۴۰۱).

نقش نیروی دریایی ارتش در اسکورت کشتیهای تجاری و نفتکشها از دیگر دستاوردهای مهم این نیرو بود. در دوران جنگ نفتکشها، ایران با حملات مستقیم به کشتیهای خود از سوی دشمن مواجه بود. با این حال، نیروی دریایی با اجرای عملیات اسکورت، استفاده از قایقهای گشتی، و راهاندازی خطوط مواصلاتی ایمن، توانست از اقتصاد کشور در برابر این تهدیدها محافظت کند (کوشا، ۱۳۹۲).

نکته قابل توجه آن است که نیروی دریایی ارتش توانست با بهره‌گیری از هماهنگی با نیروی هوایی و سپاه پاسداران، الگوی مناسبی از همکاری مشترک در میدان نبرد ارائه دهد. این همکاری، ضمن جلوگیری از تداخل مأموریتها، منجر به استفاده بهینه از منابع و نیروی انسانی شد (عبدی، ۱۳۹۸).

در مجموع، عملکرد نیروی دریایی ارتش در دوران دفاع مقدس نمونه‌ای برجسته از مقاومت، نوآوری و بهره‌گیری مؤثر از منابع محدود در برابر دشمنی با توان تسلیحاتی خوب بود. این دستاوردها موجب شد امنیت دریایی ایران در طول جنگ حفظ شده و زمین‌های برای شکل‌گیری دکتربین دفاعی دریاپایه در سالهای پس از جنگ فراهم گردد.

تحلیل راهبردی عملکرد نیروی دریایی ارتش جمهوری اسلامی ایران در دفاع مقدس

نیروی دریایی ارتش جمهوری اسلامی ایران در دوران دفاع مقدس به‌عنوان یکی از ارکان کلیدی دفاع از مرزهای آبی کشور، نقش بیبدیلی ایفا کرد. این نقش نه تنها در حوزه دفاع مستقیم دریایی بلکه در عرصه‌های پشتیبانی، بازدارندگی، تاکتیک‌های نامتقارن، و دیپلماسی نظامی منطقه‌ای نیز قابل‌توجه بوده است (Ramezani, 2020).

در نخستین سالهای جنگ، نیروی دریایی ارتش با انجام عملیات‌های پیشدستانه توانست توازن قوای دریایی را به نفع ایران تغییر دهد. عملیات مروارید در سال ۱۳۵۹ از جمله این عملیاتها بود که منجر به نابودی بخش عمده‌ای از توان دریایی عراق در شمال خلیج فارس گردید (کریمی، ۱۳۹۰). این عملیات که با مشارکت تکاوران دریایی و پشتیبانی هوایی اجرا شد، اثبات توانمندی هماهنگی بین بخشی نیروهای نظامی کشور بود (Bahrami, 2018).

از منظر راهبردی، یکی از نقاط قوت نیروی دریایی ارتش، اتخاذ تاکتیکهای جنگ نامتقارن بود. به دلیل محدودیتهای تسلیحاتی، بهره‌گیری از مینریزی دریایی، عملیات ایزدایی، و جنگهای سریع و نقطه‌زن، به‌عنوان مؤلفه‌هایی از دکتربین دفاعی دریاپایه شکل گرفتند (Sariolghalam, 2019).

ابعاد پدافندی نیروی دریایی نیز در ایجاد امنیت خطوط کشتیرانی کشور اهمیت ویژه‌ای داشت. ایران در جریان جنگ نفتکشها با تهدید گسترده علیه منابع اقتصادی خود مواجه بود. حضور ناوچه‌ها، اسکورت مستمر نفتکشها و ایجاد امنیت در مسیرهای تردد تجاری، از اقدامات راهبردی نیرو بود (عباسی، ۱۳۹۲).

از سوی دیگر، حضور بین‌المللی نیروی دریایی در کنفرانس‌ها و تعاملات دیپلماتیک نظامی،

عاملی در جهت تبیین مواضع ایران در مجامع بین‌المللی و اثبات حقانیت دفاعی کشور محسوب می‌شد. این موضوع به مرور زمینه‌ساز ایجاد قدرت نرم نظامی در منطقه خلیج فارس گردید (Farzin, 2021).

افزون بر این، مستندسازی و انتقال تجربیات دفاع مقدس از طریق آموزش و توسعه مراکز آموزشی-پژوهشی، به تثبیت جایگاه علمی نیروی دریایی در نیروهای مسلح منجر شد. تأسیس دانشگاه علوم دریایی امام خمینی(ره) و گسترش رشته‌های تخصصی، اقدامی راهبردی برای نهادینه‌سازی تجربیات میدانی در ساختار علمی بود (جعفری، ۱۴۰۰).

نهایتاً، عملکرد نیروی دریایی ارتش را میتوان الگویی مؤثر از تعامل مؤلفه‌های سخت‌افزاری و نرم‌افزاری در دفاع ملی تلقی کرد. این عملکرد نه تنها به حفظ امنیت دریایی کشور در شرایط جنگی منجر شد، بلکه بنیانگذار ساختاری شد که امروز نیز در برابر تهدیدات منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای ایفای نقش می‌کند.

دستاوردهای راهبردی نیروی دریایی ارتش جمهوری اسلامی ایران در دوران دفاع مقدس

نیروی دریایی ارتش جمهوری اسلامی ایران (نداجا) در دوران دفاع مقدس، فراتر از یک نیروی پشتیبانی عمل کرد و با اتخاذ ابتکارات عملیاتی، راهبردی و تاکتیکی، نقش بسزایی در حفظ حاکمیت دریایی، تامین امنیت خطوط مواصلاتی دریایی و اعمال بازدارندگی در برابر تجاوزات دشمن بعثی ایفا نمود. بررسی این دستاوردها از منظر راهبردی می‌تواند علاوه بر ارائه الگوی بومی برای نبردهای دریایی، زمینه‌ساز توسعه نظریه‌های دفاعی بومی متناسب با موقعیت ژئوپلیتیک ایران باشد (صفوی، ۱۳۹۲).

حفظ و تثبیت حاکمیت دریایی

در روزهای نخستین جنگ، عراق تلاش گسترده‌ای برای تسلط بر آب‌های شمال خلیج فارس آغاز کرد. با این حال، نیروی دریایی ارتش با انجام عملیات مروارید (۱۳۵۹) موفق شد بخش اعظمی از نیروی دریایی عراق را منهدم و تسلط اطلاعاتی و عملیاتی خود را بر منطقه تثبیت کند (کریمی، ۱۳۹۵). این اقدام باعث شد تا خطوط مواصلاتی ایران برای صادرات نفت و واردات کالا از طریق دریا همچنان فعال باقی بماند (Cordesman, 2000).

اعمال بازدارندگی موثر

حضور فعال و مقتدر نیروی دریایی ارتش در شمال خلیج فارس و برخورد قاطع با تهدیدات، عملاً موجب بازدارندگی عراق در استفاده مجدد از نیروی دریایی شد. به طوری که پس از عملیات مروارید، نیروی دریایی عراق تا پایان جنگ تقریباً هیچ تحرک مؤثری در آب‌های آزاد نداشت (موسوی، ۱۳۹۰). این بازدارندگی نه تنها در سطح منطقه‌ای بلکه برای نیروهای فرمانطقه‌ای حاضر در خلیج فارس نیز حامل پیام‌هایی روشن بود (Kemp, 1984).

حفظ خطوط مواصلاتی دریایی و دفاع از اقتصاد

ایران طی جنگ تحمیلی، بخش اعظم صادرات نفت و واردات کالاهای حیاتی خود را از طریق دریا انجام می‌داد. نیروی دریایی ارتش با اسکورت کاروان‌های دریایی، حفاظت از سکوهای نفتی و مقابله با عملیات خرابکاری دشمن در دریا، نقش کلیدی در دفاع از اقتصاد جنگ ایفا کرد (فلاح، ۱۳۹۷). حفاظت از سکوهای نفتی نوروز و سلمان نمونه‌ای از این موفقیت‌ها است (Cordesman & Wagner, 1990).

توسعه قدرت رزمی و تاکتیکی در شرایط تحریم

تحریم‌های بین‌المللی علیه ایران در دوران جنگ موجب محدود شدن دسترسی به تجهیزات و قطعات یدکی شد. با این وجود، نیروی دریایی ارتش با اتکا به توان داخلی و استفاده از دانش فنی متخصصان خود، موفق به نگهداری و ارتقای ناوگان خود گردید (نعمتی، ۱۳۹۹). این موضوع نشان‌دهنده ظرفیت بالای خوداتکایی در ساختار دفاعی ایران بود (Wehrey et al., 2009).

مشارکت در عملیات‌های مشترک با سایر نیروها

نداجا در بسیاری از عملیات‌های آبی-خاکی مشترک با نیروهای زمینی و هوایی مشارکت داشت. عملیات‌های والفجر ۸ و کربلای ۴ از جمله مصادیق هماهنگی‌های موفق بین نیروی دریایی و دیگر نیروها برای دستیابی به اهداف راهبردی بودند (جعفری، ۱۳۹۴).

نقش در تقویت دیپلماسی نظامی

حضور فعال نداجا در آب‌های بین‌المللی و خنثی‌سازی تهدیدات دشمن موجب افزایش اعتبار جمهوری اسلامی ایران در عرصه منطقه‌ای و بین‌المللی شد. این نقش غیرمستقیم اما راهبردی موجب شد تا کشورهای منطقه نقش ایران در تامین امنیت دریایی را به رسمیت بشناسند (Barzegar, 2008).

دستاوردهای فرهنگی و معنوی

فراتر از مسائل نظامی، نداجا در دوران دفاع مقدس مروج فرهنگ ایثار، مقاومت و جهاد در دریا بود. این فرهنگ در میان نیروهای جوان دریایی نهادینه شده و همچنان الهام‌بخش اقدامات امروز نیروی دریایی است (رستمی، ۱۳۹۸).

دستاوردهای راهبردی نیروی دریایی ارتش جمهوری اسلامی ایران در دفاع مقدس نه تنها در بعد نظامی بلکه در حوزه‌های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی نیز تأثیرگذار بود. این تجارب گرانبها می‌توانند به عنوان سرمایه‌ای راهبردی برای ارتقاء ساختار دفاعی و بازدارندگی دریایی کشور در عصر حاضر مورد بهره‌برداری قرار گیرند.

تجزیه و تحلیل

عملکرد نیروی دریایی راهبردی ارتش جمهوری اسلامی ایران (نداجا) در دفاع مقدس را نمی‌توان تنها در قالب عملیات‌های نظامی محدود کرد، بلکه باید آن را در بستری از کارکردهای بازدارنده، تأمینی، لجستیکی، روانی و راهبردی مورد بررسی قرار داد. در این بخش، تلاش می‌شود با استفاده از داده‌های تجربی و اسناد رسمی، به تجزیه و تحلیل جامع نقش نداجا پرداخته شود (افشردی، ۱۳۹۶؛ رشیدی‌نیا، ۱۴۰۰).

ارزیابی راهبردی از عملیات‌های نیروی دریایی

نداجا با اجرای موفق عملیات مروارید، تنگه هرمز، اسکورت نفتکش‌ها و تأمین امنیت جزایر سه‌گانه، نقشی اساسی در قطع شریان اقتصادی و لجستیکی دشمن داشت. این اقدامات نه تنها به برتری اطلاعاتی و دریایی ایران در خلیج فارس منجر شد، بلکه در سطح منطقه‌ای نیز توازن قوا را به نفع ایران تغییر داد (شریعت‌پناهی، ۱۳۹۸؛ Cordesman, 2000). به‌ویژه عملیات مروارید به‌عنوان نقطه عطفی در تاریخ نیروی دریایی ایران ثبت شده که در آن نیروی دریایی عراق تقریباً به‌طور کامل از بین رفت.

نقاط قوت عملکرد نداجا در دفاع مقدس

از مهم‌ترین نقاط قوت نداجا می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:
ابتکار عمل در دریا: برخلاف نیروی زمینی، که عمدتاً در موقعیت دفاعی قرار داشت، نیروی دریایی

اغلب با طراحی عملیات‌های آفندی پیش‌دستانه، ابتکار عمل را حفظ کرد (جعفری، ۱۴۰۲). هماهنگی با سایر نیروها: هماهنگی راهبردی نداجا با نیروی هوایی و اطلاعات ارتش، باعث افزایش اثربخشی عملیات‌های مشترک شد (حسینی، ۱۳۹۹). آموزش و تربیت نیروی انسانی متعهد: تربیت نیروهای تخصصی و جان‌فدا همچون ناخدا بایندر و ناخدا دوم همتی در عملیات‌های سرنوشت‌ساز، نشان‌دهنده سطح بالای انضباط و وفاداری سازمانی بود (طاهری، ۱۴۰۱).

نقاط ضعف و چالش‌ها

با وجود دستاوردهای قابل توجه، عملکرد نداجا خالی از چالش نبود: محدودیت تجهیزات پیشرفته: تحریم‌های تسلیحاتی و فرسودگی برخی از تجهیزات دریایی باعث محدودیت در اجرای برخی عملیات‌ها شد (Gresh, 2017). کم‌توجهی به توسعه لجستیک دریایی: در سال‌های ابتدایی جنگ، ضعف‌هایی در پشتیبانی لجستیکی و تسلیحاتی وجود داشت که با گذشت زمان و اتکا به توان داخلی کاهش یافت (رنجبر، ۱۳۹۷). عدم ثبت دقیق تجربیات: بسیاری از درس‌آموخته‌ها و تجربیات عملیاتی به‌صورت مکتوب ثبت و نظام‌مند نشده‌اند و این موضوع در تحلیل‌های پساجنگ تأثیر منفی گذاشته است (عبداللهی، ۱۳۹۹).

تأثیر نداجا بر بازدارندگی و قدرت منطقه‌ای ایران

نداجا با نمایش توانایی در حفاظت از خطوط مواصلاتی، اسکورت کشتی‌های نفتکش و دفاع از سواحل جنوبی، در دوران جنگ تحمیلی پیام روشنی به دشمنان فرمانطقه‌ای و منطقه‌ای ارسال کرد. این پیام بر اهمیت حضور نداجا در آب‌های آزاد و خلیج فارس به‌عنوان بازوی راهبردی تأکید داشت (Fulton et al., 2013). عملکرد نداجا در هشت سال دفاع مقدس، زمینه‌ساز تشکیل «دکترین دریایی جمهوری اسلامی ایران» شد.

به طور کلی در یک ارزیابی کلان، نیروی دریایی ارتش در دفاع مقدس به الگویی از مقاومت، تخصص، سازماندهی و تعهد تبدیل شد. این نیرو با وجود محدودیت‌های تجهیزاتی و محاصره اقتصادی، توانست نقش تعیین‌کننده‌ای در پیروزی‌ها و پایداری ایران در جنگ ایفا کند. آنچه نداجا را از سایر نیروها متمایز کرد، نگاه راهبردی به جنگ، کنترل دریایی هوشمند و اقدامات روانی علیه دشمن بود.

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادات

تحلیل نقش نیروی دریایی ارتش جمهوری اسلامی ایران در دوران دفاع مقدس نشان می‌دهد که این نیرو نه تنها در صحنه نظامی، بلکه در عرصه‌های راهبردی، امنیتی و روانی نیز عملکردی بی‌بدیل داشته است. برخلاف تصورات اولیه که خلیج فارس را تنها صحنه‌ای برای نبردهای محدود دریایی تلقی می‌کردند، ارتش جمهوری اسلامی ایران با محوریت نیروی دریایی نشان داد که می‌توان نبرد در دریا را به نقطه قوت راهبردی تبدیل کرد (Haghshenass, 2006).

نخست، عملیات‌های ابتکاری و کم‌نظیری نظیر مروارید و اشکان ثابت کرد که نیروی دریایی ایران دارای توان برنامه‌ریزی، اجرا و بازدارندگی مؤثر است. این عملیات‌ها نه تنها به انهدام توان دریایی عراق منجر شد، بلکه از لحاظ روانی نیز تأثیر عمیقی بر ارتش بعث و هم‌پیمانان منطقه‌ای آن گذاشت (Razoux, 2015).

دوم، در بُعد بازدارندگی منطقه‌ای، نیروی دریایی ارتش موفق شد با حضور مستمر در آب‌های استراتژیک از جمله تنگه هرمز، مانع از توسعه نفوذ دشمن به دریا شود. حضور مقتدرانه در صحنه و توان اسکورت کاروان‌های تجاری و نفتکش‌ها، عملاً نقشه عراق برای فلج‌سازی اقتصاد ایران از طریق دریا را نقش بر آب کرد (Cordesman, 2007).

سوم، برخلاف ارتش‌های کلاسیک متکی به تسلیحات وارداتی، نیروی دریایی ایران در دوران جنگ با بهره‌گیری از توان داخلی و قابلیت‌های بومی‌سازی، مسیر استقلال راهبردی را پیمود؛ مسیر دشواری که بعدها به الگویی برای سایر نیروهای مسلح کشور بدل شد (Ghasemi, 2020). چهارم، تعامل نزدیک نیروی دریایی با سایر نیروهای ارتش و سپاه، در قالب عملیات‌های مشترک و هماهنگ، نشان‌دهنده بلوغ سازمانی و انعطاف‌پذیری ساختاری ارتش ایران بود؛ موضوعی که در موفقیت‌های نظامی، به‌ویژه در خلیج فارس نقش تعیین‌کننده‌ای داشت (Esfandiary, 2015).

در نهایت، می‌توان گفت که نیروی دریایی ارتش جمهوری اسلامی ایران در دوران دفاع مقدس، نه تنها نقش یک نیروی رزمی، بلکه نقش یک نیروی استراتژیک - بازدارنده را ایفا کرده است. این میراث گران‌بها، امروز نیز پایه‌گذار سیاست‌های دفاعی دریایی ایران در آب‌های دور دست و تنگه‌های استراتژیک است.

پیشنهادها و درس آموخته‌ها برای سیاستگذاری دفاعی آینده

۱- تقویت دکترین دفاع دریایی بر اساس تجربیات نداجا

عملکرد نیروی دریایی ارتش جمهوری اسلامی ایران در دوران دفاع مقدس، الگویی موفق از ترکیب جنگ کلاسیک، جنگ نامتقارن و بازدارندگی هوشمند در محیطی بسیار محدود و پرخطر بود. امروزه با توجه به تهدیدات ترکیبی (Hybrid Warfare) در خلیج فارس، تجربه نداجا میتواند مبنایی برای بازتعریف دکترین دفاع دریایی باشد؛ دکترینی که باید همزمان از قدرت نرم (دیپلماسی نظامی)، قدرت سخت (تسلیمات بازدارنده)، و ظرفیت اطلاعاتی بهره گیرد.

۲- نوسازی ساختارهای لجستیکی و ارتقاء ظرفیت خوداتکایی

درسی که از دوران دفاع مقدس باقی مانده، اهمیت تکیه بر توان داخلی است. بازسازی و نوسازی کارگاههای دریایی، توسعه ناوگان بومی و طراحی سامانههای هوشمند دفاع ساحلی باید در اولویت نیروهای مسلح قرار گیرد. همچنین، تجربه نداجا نشان داد که توسعه لجستیک محلی در بنادر استراتژیک میتواند ضامن پایداری حضور دریایی ایران در بحرانشا باشد.

۳- ارتقاء آموزش نظامی و بازآموزی نیروهای دریایی

تجربه جنگ نشان داد که عامل انسانی مهمترین رکن در پیروزیهای نداجا بود. بنابراین، ارتقاء سطح آموزش تخصصی، به ویژه در حوزه هایی چون جنگ الکترونیک دریایی، جنگ مین، عملیات چریکی دریایی، و نبرد در آبهای عمیق، از الزامات عصر حاضر است. ایجاد آکادمیهای تخصصی در بنادر استراتژیک نظیر جاسک، چابهار و بندرعباس میتواند این هدف را محقق سازد.

۴- گسترش دیپلماسی نظامی دریایی در منطقه

نداجا در دوران دفاع مقدس نشان داد که حضور در آبهای بینالمللی، نه فقط برای اهداف نظامی، بلکه برای مشروع سازی عملکرد جمهوری اسلامی ایران در چارچوب حقوق بینالملل است. امروزه نیز باید از ابزار دیپلماسی نظامی برای حضور فعال در اجلاسهای دریایی منطقه‌ای و بین المللی بهره برد و مشارکت در رزمایش های چند ملیتی را تقویت نمود.

۵- مستندسازی تجربیات و انتقال دانش رزمی

یکی از نقاط ضعف عملکرد نداجا، فقدان مستندسازی کامل عملیاتها و تجربه ها بود. امروزه باید با راه اندازی بانکهای اطلاعاتی، اطلسهای عملیات دریایی و تدوین کتب آموزشی، میراث علمی جنگ را به نسلهای آینده منتقل کرد. این اقدام نه تنها جنبه علمی دارد، بلکه پایه گذار «دکترین ملی دفاع دریاپایه» خواهد بود.

منابع

- افشردی، محمد (۱۳۹۶). بررسی عملیات مروارید. تهران: مرکز اسناد ارتش جمهوری اسلامی ایران.
- بارزگر، کیوان (۱۳۸۷). سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران و امنیت خلیج فارس. مطالعات خاورمیانه، ۱۰۹-۸۷، (۲)، ۱۴.
- باقری، احمد (۱۳۹۶). بررسی ساختار دفاعی نیروی دریایی ایران در جنگ تحمیلی. تهران: نشر شاهد.
- جعفری، حمیدرضا (۱۴۰۲). راهبردهای نیروی دریایی ارتش در دوران دفاع مقدس. تهران: نشر آجا.
- جعفری، محسن (۱۳۹۴). بررسی عملیات‌های آبی-خاکی در دفاع مقدس. نظامی دریایی، ۱۲(۳)، ۵۱-۶۸.
- جعفری، مهدی (۱۴۰۰). دانشگاه علوم دریایی امام خمینی و تأثیر آن بر ارتقاء دانش نظامی. ارتش، ۲(۱)، ۷۷-۹۰.
- حسینی، علی اکبر (۱۳۹۹). هماهنگی‌های بین نیروهای مسلح در دفاع مقدس. قم: مؤسسه راهبردی بعثت.
- رستمی، محمد (۱۳۹۸). نقش معنویت در نیروی دریایی ارتش. فرهنگی دفاع مقدس، ۲۰(۱)، ۴۰-۵۸.
- رشیدی‌نیا، مهدی (۱۴۰۰). تحلیل عملکرد ندادجا در جنگ ایران و عراق. تهران: انتشارات دانشگاه دفاع ملی.
- رضایی، حسن (۱۴۰۱). نقش جغرافیای خلیج فارس در تاکتیک‌های دریایی دفاع مقدس. ژئوپلیتیک، ۱۱(۱)، ۳۳-۵۹.
- رنجبر، محمد (۱۳۹۷). مشکلات لجستیکی ارتش در دفاع مقدس. تهران: مرکز مطالعات دفاعی.
- رئیزی، علیرضا (۱۳۹۹). آموزش‌های تخصصی در ارتقاء توان رزمی نیروهای دریایی. مطالعات نظامی، ۸(۲)، ۶۵-۸۰.
- شریعت‌پناهی، نادر (۱۳۹۸). نقش نیروهای مسلح در تأمین امنیت خلیج فارس. تهران: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- صفری، محسن (۱۳۹۵). ساختار ارتش جمهوری اسلامی ایران در ابتدای جنگ تحمیلی. تهران: مرکز اسناد دفاع مقدس.
- صفری، محسن (۱۳۹۵). ساختار ارتش جمهوری اسلامی ایران در ابتدای جنگ تحمیلی. تهران: مرکز اسناد دفاع مقدس.
- صفوی، یحیی (۱۳۹۲). دفاع مقدس و امنیت ملی ایران. انتشارات سوره مهر.
- طاهری، امیر (۱۴۰۱). قهرمانان نیروی دریایی در جنگ. بندرعباس: دانشگاه علوم دریایی امام خمینی (ره).
- عباسی، حسین (۱۴۰۰). همافزایی نیروهای نظامی ایران در دوران دفاع مقدس. مطالعات راهبردی دفاعی، ۱۲(۳)، ۷۲-۹۴.
- عباسی، حسین (۱۴۰۰). همافزایی نیروهای نظامی ایران در دوران دفاع مقدس. مطالعات راهبردی دفاعی، ۱۲(۳)، ۷۲-۹۴.
- عباسی، رضا (۱۳۹۲). نقش نیروی دریایی ارتش در اسکورت نفتکشها در جنگ. راهبرد دفاعی، ۵(۲)، ۴۳-۶۲.

- عبدالهی، ناصر (۱۳۹۹). آسیب‌شناسی مستندسازی در ارتش. تهران: مرکز مطالعات اسناد دفاع مقدس.
- عبدی، مسعود (۱۳۹۸). همکاری بین نیروهای مسلح در دفاع مقدس. تهران: مرکز پژوهشهای راهبردی.
- فرخی، حمیدرضا (۱۳۹۸). چالشهای لجستیک ارتش پس از انقلاب اسلامی. مطالعات نظامی ایران، ۷(۲)، ۶۲-۴۵.
- فرخی، حمیدرضا (۱۳۹۸). چالشهای لجستیک ارتش پس از انقلاب اسلامی. مطالعات نظامی ایران، ۷(۲)، ۶۲-۴۵.
- فلاح، علی‌اکبر (۱۳۹۷). راهبردهای نداجا در حفظ امنیت صادرات نفت. مطالعات راهبردی دریا، ۵(۲)، ۹۵-۷۲.
- قاسمی، رضا (۱۳۹۹). تحول دکترین نظامی جمهوری اسلامی ایران. تهران: پژوهشگاه علوم راهبردی.
- قاسمی، رضا (۱۳۹۹). تحول دکترین نظامی جمهوری اسلامی ایران. تهران: پژوهشگاه علوم راهبردی.
- کاظمی، محمود (۱۳۹۱). تاکتیکهای دفاع دریایی ایران در دهه ۱۳۶۰. تاکتیک، ۵(۱)، ۵۱-۳۳.
- کاظمی، محمود (۱۳۹۱). تاکتیکهای دفاع دریایی ایران در دهه ۱۳۶۰. تاکتیک، ۵(۱)، ۵۱-۳۳.
- کریمی، احمد (۱۳۹۵). تحلیل عملیات مروارید. پژوهشنامه دفاعی، ۱۸(۴)، ۱۰۵-۱۳۰.
- کریمی، عباس (۱۳۹۰). نبردهای دریایی در دفاع مقدس. تهران: مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس.
- کوشا، مجید (۱۳۹۲). اسکورت دریایی نفتکشها در جنگ ایران و عراق. مطالعات امنیت دریایی، ۳(۳)، ۳۸-۲۱.
- موسوی، علی (۱۳۹۰). توانمندی دریایی ایران در دوران جنگ. نظامی ارتش، ۹(۱)، ۴۹-۳۳.
- نجفی، محمدرضا (۱۳۹۷). عملکرد پشتیبانی نیروی دریایی ارتش در دوران جنگ. راهبرد دفاعی، ۹(۴)، ۷۶-۵۳.
- نعمتی، سعید (۱۳۹۹). بومی‌سازی تجهیزات دریایی در دفاع مقدس. نشر دانشگاه امام حسین (ع).
- Afshar, M. (2019). Strategic Role of the Iranian Navy in the Persian Gulf War. Tehran: Armed Forces Publications.
- Bahgat, G. (2007). Security in the Persian Gulf: Perils and Opportunities. Contemporary Security Policy.
- Bahrami, A. (2018). Naval Warfare and Strategy in the Iran-Iraq War. Naval Strategy Journal, 6(3), 112-130.
- Barzegar, K. (2008). Iran and the New Iraq. The Washington Quarterly, 30(4), 179-193.
- Cordesman, A. H. (2000). Iran's Military Forces and Warfighting Capabilities. CSIS.
- Cordesman, A. H. (2000). Iran's Military Forces and Warfighting Capabilities. CSIS Press.

- Cordesman, A. H., & Wagner, A. R. (1990). *The Lessons of Modern War – Volume II: The Iran-Iraq War*. Westview Press.
- Eisenstadt, M. (1996). *Iranian Naval Forces: Capabilities and Future Outlook*. Naval War College Review.
- Farzin, M. (2021). Soft Power in Iran's Naval Diplomacy. *Iranian Strategic Studies*, 3(1), 34–52.
- Fulton, J., Holliday, J., & Wyer, S. (2013). *Iranian Strategy in the Persian Gulf*. American Enterprise Institute.
- Gresh, G. F. (2017). *Gulf Security and the U.S. Military: Regime Survival and the Politics of Basing*. Stanford University Press.
- Haghshenass, F. (2007). *Iran's Asymmetric Naval Warfare*. The Washington Institute.
- Karami, B. (2022). Legal Dimensions of Maritime Security in the Persian Gulf. *Iranian Journal of Marine Law*, 8(3), 12–34.
- Katzman, K. (2010). *Iran's Conventional Military Capabilities*. Congressional Research Service.
- Kemp, G. (1984). Iran's Strategic Posture. *Foreign Affairs*, 62(3), 501-519.
- Ramezani, R. (2020). Strategic Balance in the Persian Gulf during the Iran-Iraq War. *Middle East Defense Review*, 12(1), 65–84.
- Sariolghalam, M. (2019). Asymmetric Naval Tactics in the Persian Gulf. *International Journal of Maritime Studies*, 4(2), 90–105.
- Sick, G. (1989). *The United States and the Persian Gulf in the 1980s*. International Affairs.
- Talmadge, C. (2008). Closing Time: Assessing the Iranian Threat to the Strait of Hormuz. *International Security*, 33(1), 82–117.
- Terrill, A. (2009). *Strategic Implications of the Iranian Naval Buildup*. Parameters.
- UN Charter. (1945). *Charter of the United Nations*. Article 51.
- Wehrey, F., et al. (2009). *The Rise of the Pasdaran*. RAND Corporation.
- Zarei, H., & Mohammadi, R. (2023). Geopolitical Rivalries in the Strait of Hormuz and Iran's Naval Strategy. *Journal of Regional Studies*, 11(1), 88–104.